

Sukututkijan sotahistorian tietopaketti

© Kansallisarkisto 2008

KANSALLISARKISTO
RIKSARKIVET

1. Talvi- ja jatkosodan kunniamerkit

Talvi- ja jatkosodan aikana valtiovalta myönsi useita satojatuhansia kunniamerkkejä omille sotilaille ja muille henkilöille. Merkin myöntäjänä oli yleensä Tasavallan presidentti tai ylipäällikkö Mannerheim.

Jakelultaan laajimpia olivat sotiin osallistumisesta myönnetyt Talvi- ja Jatkosotien muistomitalit. Talvisodan jälkeen, 2.8.1940 annetulla asetuksella perustettua Talvisodan muistomitalia jaettiin sotamarsalkka C.G.E. Mannerheimin nimissä yli 700 000 henkilölle. Jatkosodan muistomitali puolestaan perustettiin vuonna 1957 ja sen oli oikeutettu saamaan jokainen 25.6.1941-27.4.1945 kenttäarmeijaan, kotijoukkoihin tai valtakunnan muun puolustuksen hyväksi toimineeseen yhteisöön kuulunut henkilö. Talvi- ja jatkosodan muistomitalien myöntäminen lopetettiin vuoden 1992 lopussa.

Kyseisten kunniamerkkien lisäksi erilaisista sotilasansioista myönnettiin Suomen puolustusvoimissa useita erityyppisiä kunniamerkkejä. Määrällisesti yleisimpiä olivat Vapaudenristin ritarikunnan myöntämät Vapaudenristit sekä Vapaudenmitalit. Jatkosodan aikana Vapaudenristin ritarikunnan kunniamerkkejä jaettiin noin 650 000 kappaletta. Merkkien myöntämisestä vastasi Suomen puolustusvoimien ylipäällikkö, joka toimi Ritarikunnan suurmestarina.

Vapaudenristin ritarikunta myönsi

kunniamerkkejä jatkosodan aikana seuraavasti:

Vapaudenristin 1. lk:n Mannerheim-risti	2
Vapaudenristin 2. lk:n mannerheim-risti	191
1. lk:n Vapaudenristi	380
2. lk:n Vapaudenristi	1355
3. lk:n Vapaudenristi	10399
4. lk:n Vapaudenristi	43495
1. lk:n Vapaudenmitali	75 500
Vapaudenristin 1:lk:n ansiomitali	195
2. lk:n Vapaudenmitali	480 000
Vapaudenristin 2:lk:n ansiomitali	33438

Vapaudenristit olivat ensisijaisesti tarkoitettu upseereiden palkitsemiseen ja vapaudenmitalit aliupseeriston ja miehistön palkitsemiseen. Mannerheimin päätöksellä jokaiselle jatkosodan aikana haavoittuneelle sotilaille myönnettiin sotilasarvosta riippuen joko Vapaudenristi tai Vapaudenmitali.

Kunniamerkeistä löytyy lisätietoa tutkimuskirjallisuudesta:

- Bergroth, Tom, ym.: Vapaudenristin ritarikunta. Isänmaan puolesta.
- Laurila, Kari K.: Sotilasheraldiikka. Liput, merkit ja tunnuksot.
- Tetri, Juha E.: Kunniamerkkikirja.

2. Sotapäiväkirjat

Sotapäiväkirjojen sisältö annettujen ohjeiden mukaan:

Joukko-osastoja oli ohjeistettu sotapäiväkirjojen laatimisesta jo ennen talvisodan syttymistä. Sotapäiväkirjaan piti merkitä joukko-osaston tapahtumat hyvinkin tarkasti.

Sotapäiväkirjaa pitivät kaikki esikunnat, ja yksiköt aina komppaniaa (vastaava) ja erillistä joukkuetta (vastaava) myöten sotakannalla olonsa ajan. Merkinnät piti tehdä aikajärjestyksessä ja viipymättä päästämättä asioita vanhenemaan. Aikamäärät piti ilmoittaa mikäli mahdollista minuutin tarkkuudella.

Sotapäiväkirjan piti sisältää tarkat tiedot kaikesta toiminnasta, mukaan lukien alistussuhteissa, sota- ja taistelujaotuksessa, päällystössä jne. tapahtuneet muutokset piti aina mainita.

Sotapäiväkirjassa piti ilmoittaa myös sellaiset toimintaan vaikuttavat seikat ja olosuhteet kuin mieliala, sää, keli, a- ja e- tarviketilanteet, terveydentila, majoitusolot, sekä huolto- ja maastovaikeudet. Niin ikään tilannearvostelut ja toimenpiteiden perustelut sekä muut sellaiset asiat (esim. suulliset käskyt, tiedotukset ja ilmoitukset), jotka eivät käyneet tarkoin ilmi asiakirjoista, oli kirjoitettava sotapäiväkirjaan.

Sotapäiväkirjaa piti täydentää piirroksilla, taistelukertomuksilla ja muilla liitteillä, jotka oli numeroitava ja nidottava erilliseksi vihkoksi ja niteeksi. Jos liitteitä oli vain muutamia, voitiin ne kiinnittää sotapäiväkirjan tyhjille viime lehdille. Sotapäiväkirjan osoittautuessa joltakin kohdallaan puutteelliseksi, piti kirjoittaa sitä täydentävä aikajärjestyksestä noudattava toimintakertomus, joka sijoitettiin alkuperäiseen sotapäiväkirjaan liitteeksi.

Sotapäiväkirjat piti leimata "salainen" leimalla ja niiden käsittelyssä ja säilytyksessä oli noudatettava salaisten asiakirjojen suhteen annettuja määräyksiä. Niistä ei saanut ottaa jäljennöksiä yksityisille henkilöille.

Sotapäiväkirjan pitäjäksi piti määrätä sellainen upseeri, jolla oli siihen hyvät edellytykset ja kaikissa olosuhteissa mahdollisuudet. Asianomaisen komentajan tai päällikön piti valvoa sotapäiväkirjan pitoa ja huolehdittava siitä, että sotapäiväkirjan pitäjä sai jatkuvasti ja viipymättä kaikki ne tiedot, jotka hänen piti sotapäiväkirjaan merkitä. Komentajan piti myös tarkastuksia suorittamalla valvoa, että alaiset noudattivat näitä ohjeita ja määräyksiä.

Sotapäiväkirja liitteineen piti lähettää vuoden päätyttyä Sota-arkistoon helmikuun 15. päivään mennessä, ellei toisin määrätty. Jos sotapäiväkirja oli kirjoitettu puhtaaksi, piti alkuperäinen sotapäiväkirja lähettää Sota-arkistoon viipymättä, vaikei vuosi olisikaan lopussa. Puhtaaksi kirjoitettu kappale jäi esikunnalle tai yksikölle ja luovutettiin Sota-arkistoon samalla kuin muut vastaavan ajan asiakirjat.

Hyvin pidetty sotapäiväkirja oli ohjeiden mukaan takeena siitä, että sotilaiden tekojen, saavutusten ja uhrien rohkaiseva ja velvoittava muisto säilyisi sotahistorian aikakirjoissa jälkipolvien tietoisuuteen.

Sotapäiväkirjojen sisältö käytännössä:

Edellä esitetyt tiedot kirjoitettiin täysin ohjeiden mukaan tehtyyn sotapäiväkirjaan. Käytännössä sotapäiväkirjojen sisältö saattoi kuitenkin vaihdella hyvinkin paljon. Ensinnäkin sodan aikana sotapäiväkirjan ylläpito ei ollut ensisijainen toimi, vaan kirjaa pidettiin käytettävissä olevan ajan mukaan. Näin ollen tapahtumia saatettiin kirjata ylös jälkikäteen, jolloin tarkat ajankohdat tai tapahtumien oikea kulku saattoivat muuttua.

Esimerkiksi jatkosodan ajalta kirjojen sisältö vaihtelee siirryttäessä hyökkäysvaiheesta asemasotavaiheeseen tai kesän 1944 vetäytymisvaiheeseen. Asemasotavaiheessa sotapäiväkirjan pitämiseen on ollut selvästikin hyvin aikaa, kun taas vastaavasti kesän 1944 vetäytymisvaiheessa taistelutoiminta on ollut niin hektistä, että sotapäiväkirjan pitäminen on ollut toissijaista.

Sotapäiväkirjojen sisältö vaihtelee hyvinkin paljon myös riippuen siitä, minkä tason yksiköstä on kyse. Komppaniatasolla kirjaan merkityt tapahtumat ovat hyvin yksityiskohtaisia, esimerkiksi kirjassa voidaan hyvinkin mainita yhden komppaniaan kuuluneen miehen haavoittuminen.

Vastaavasti rykmentin sotapäiväkirja voi olla hyvinkin yleisluontoinen, jossa mainitaan, vain ylimalkaisesti, että tietyn pataljoonan alueella torjuttu joukkueen vahvuisen vihollisen suorittama tiedusteluhyökkäys.

Yleisestikin sotapäiväkirjoja lukevan henkilön täytyy suhtautua tekstiin lähdekriittisesti. On nimittäin mahdollista, että joukko-osasto toi oman toimintansa esiin pääsääntöisesti positiivisessa valossa, jättäen mahdolliset epäonnistumiset vähemmälle huomiolle.

Sotapäiväkirjan pidosta vastasi kussakin yksikössä yksi henkilö, jonka henkilökohtainen asenne saattoi myös vaikuttaa sotapäiväkirjan sisältöön. Jo pelkästään se tosiasia, että sotapäiväkirjaa pitäneiden henkilöiden kirjalliset taidot vaihtelivat hyvin paljon, vaikuttivat omalta osaltaan myös sotapäiväkirjojen sisältöihin.

Kokonaisuudessaan sotapäiväkirjat ovat oiva lähdeaineisto henkilöiden ja ennen kaikkea heidän edustamiensa joukkoyksiköiden toiminnan selvittämiseen. Samalla on kuitenkin pohdittava, mitä todellisuudessa kerrotaan, jääkö jotain kertomatta tai onko kerrotut asiat varmasti totuudenmukaisia.

3. Päiväkäskyt

Päiväkäskyt ovat hyvin antoisia ja hedelmällisiä lähteitä, kun halutaan selvittää esi-isän vaiheita sodassa ja armeijan palveluksessa. Niitä antoivat ylempien esikuntien (divisioonat, armeijakunnat) lisäksi myös mm. rykmenttien ja pataljoonien komentajat. Päiväkäskyt tukevat kanta-korteista saatavia tietoja sekä usein niistä saadaan myös lisätietoja isoisän sotarekistä.

Tyypillisesti päiväkäskyissä mainittavia asioita:

- ylennykset, kunniamerkit sekä muut palkitsemiset
- siirrot, ts. kuka on saapunut joukko-osastoon toisesta joukko-osastosta ja kuka on siirretty muualle
- rangaistukset
- yksittäisten sotilaiden lomat (myös sairas- ja toipumislomat) ajankohtineen
- komennukset ajankohtineen
- tehtävään määräykset joukko-osaston sisällä
- kaatuneet

Päiväkäskyt ovat erityisesti sota-aikana yleensä varsin maanläheisiä. Sen vuoksi niissä käsitellään lukuisia käytännön arkipäivään vaikuttavia asioita aina hevosten hoidosta käytösohjeisiin saakka. Mahtipontiset korulauseet ovat yleensä luettavissa kaikkein ylimpien tahojen antamissa päiväkäskyissä.

4. "Isoisän" sotatie – apua kirjallisuudesta

Sotiin osallistuneiden miesten toimista on mahdollista saada erittäin paljon yleistä tietoa sotahistorian yleisteoksista. Kansallisarkiston säilyttämistä sotilaskantakorttitiedoista nähdään henkilöiden joukko-osastot ja kirjoista on luettavissa joukko-osastojen sotatiet hyvinkin tarkasti.

Ensimmäinen laaja, Suomen osallistumisesta II maailmansotaan käsittelevä yleisteos oli 1950-1960-luvuilla ilmestynyt 11-osainen *Suomen sota 1941-1945*. Kyseisestä teossarjasta ilmestyi 1980-1990-luvuilla uudistettu laitos, nimeltään *Jatkosodan historia 1-6*. Talvisodasta puolestaan ilmestyi vuosina 1977-1981 neliosainen yleisteos *Talvisodan historia 1-4*.

Kahden edellä mainitun teossarjan kautta lukijalla on mahdollisuus saada erittäin kattava kuva Suomen sotatapahtumista vuosien 1939-1944 välisenä aikana. Talvisodan historian viimeisen osan takasivuilla on henkilö-, joukko-osasto- ja paikannimi/asiasanahakemistot. Jatkosodan historian kuudennen osan takasivuilta löytyy edellä mainittujen lisäksi myös karttanimihake-

mistot. Näiden hakemistojen avulla on mahdollista löytää nopeasti tietoja muun muassa yksittäisistä joukko-osastoista ja taistelupaikoista.

Hyödyllinen teos sotatoimien hahmottamisessa on myös teos Sotatoimet – Suomen sotien 1939-1945 kulku kartoin. Kyseisessä teoksessa on kattava karttavalikoima, jonka avulla on selvitettävissä Isoisän sotatie yleisellä tasolla.

Sotia edeltänyttä aikaa käsittelevistä yleisteoksista kattavin on *Puolustusvoimien rauhan ajan historia 1918-1939*. Teoksesta käy ilmi puolustusvoimien organisaatio itsenäisyyden ajan ensimmäisinä vuosikymmeninä. Yksittäisen asevelvollisen osalta teoksesta on löydettävissä muun muassa kuvaukset rauhan ajan eri joukko-osastoista ja varusmiehille annetusta koulutuksesta.

Suuri osa Talvi- ja Jatkosotaan osallistuneista reserviläisistä kuului jo ennen sotia toimineeseen ja vuoden 1944 syksyllä lakkautettuun Suojeluskuntajärjestöön. Sen toiminnasta on ilmestynyt 2000-luvun alussa kaksiosainen yleisteos (*Sarkatakkien maa, Sarkatakkien armeija*), joka kertoo perinpohjaisesti kyseisestä järjestöstä ja siihen osallistuneiden miesten toiminnasta.

Kirjoja voi etsiä muun muassa oman kotikunnan kirjastosta. Näiden hakupalveluiden osoitteita voi etsiä esimerkiksi kaikkien suomalaisten kirjaston portaalista www.kirjastot.fi. Pääkaupunkiseudun kirjastojen yhteistietokanta on osoitteessa www.helmet.fi.

Puolustusvoimien pääkirjastona toimii Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto, jonka Taistotietokannan osoite on taisto.linneanet.fi.

Yleisteosten lisäksi sotien ajalta on kirjoitettu useita joukko-osastohistorioita ja -historiikkeja. Useiden divisioonien ja rykmenttien toiminnasta on kirjoitettu erillisiä kirjoja, joista käy ilmi kyseisen joukko-osaston osallistuminen sotatapahtumiin. Myös yksittäisistä taisteluista, kuten Talin-Ihantalan suurtaistelusta, on kirjoitettu erillisiä teoksia.

5. Suomen sodissa 1939 – 1945 menehtyneiden tiedosto

Kansallisarkistossa säilytetään tietokantaa, johon on syksystä 1985 lähtien kerätty tietoja viime sotien aikana puolustusvoimien palveluksessa kaatuneista, kuolleista ja kadonneista henkilöistä. Tiedostossa on tällä hetkellä lähes 95000 henkilön tiedot. Tiedosto ei siis ole arkistolähde, vaan suurimmaksi osaksi arkistolähteisiin perustuva tutkimustulos, jota edelleenkin täydennetään ja tarvittaessa korjataan.

Tiedoston nimenä on Suomen sodissa 1939-1945 menehtyneiden tiedosto, mutta aineistossa on ainakin vielä toistaiseksi noin 1400 sodan jälkeisinä vuosina kuollutta. Kyseessä ovat lähinnä sodissa saamiinsa sairauksiin kuolleet, jotka on kotiseurakunnissaan haudattu sankarihautoihin, yksityishautoihin haudattuja ei tässä ryhmässä ole.

Tiedoston historia alkaa helmikuusta 1985, jolloin Suomen Sotaveteraaniliitto perusti toimikunnan suunnittelemaan sodissa kaatuneiden hautapaikkaselvitystä. Asetettu toimikunta määritteli tehtäväkseen yhtenäisen valtakunnallisen tiedoston kokoamisen ja muistojulkaisun aikaansaamisen kaikista Suomen sodissa 1939 - 1945 kaatuneista.

Toimikunnan tutkimus- ja suunnittelutyön jälkeen käytännön toimet tulevan tiedoston hyväksi aloitettiin kesällä 1985, kun kirkkohallitus ryhtyi kokoamaan evankelis-luterilaisista seurakunnista tietoja kaikista sankarihautausmaihin haudatuista tai poissaolevina siunatuista.

Kreikkalaiskatolisten, juutalaisen ja islamilaisen sankarihautausmaiden tiedot kerättiin mainituilta seurakunnilta. Luovutetun alueen osalta tarvittavat perustiedot - kaatuneen nimi, syntymä- ja kuolinaika - poimittiin Mikkelin maakunta-arkistoon sijoitetusta Lakanneiden seurakuntien arkistosta.

Tammikuussa 1988 perustettiin vihdoinkin tutkimusryhmä, johon palkattiin syksystä 1985 hankkeessa mukana olleen tutkijan lisäksi 3 osa-aikaista tutkimusapulaista. Toimintaa tehostettiin vuonna 1990, jolloin tutkimusryhmässä työskenteli kymmenkunta opiskelijaa ja lukuisa määrä tuki tärkeitä vapaaehtoisia, lähinnä entisiä lottia.

Tavoitteeksi asetettiin, että koko aineisto - yli 90 000 henkilön perustietojen kortitus - saadaan valmiiksi ja tiedot verratuiksi sota-arkistolähteisiin, joista kerättiin tarvittavat lisätiedot. Jokaisesta menehtyneestä pyrittiin saamaan selville seuraavat tiedot: hauta- tai siunauspaikka, nimi, sotilasarvo, ammatti, siviilisääty, lasten lukumäärä, viimeiseksi jäänyt joukko-osasto, syntymäkuunta, kirjoillaolo- ja asuinkunta, kaatumis- , kuolin- tai katoamispaikka sekä niin sanottu menehtymisloukka.

Menehtymisloukan tarkoitus on, että tiedostosta voidaan tarvittaessa selvittää paljonko menehtyneistä oli kentälle kaatuneita, joiden ruumis evakuoitiin ja toimitettiin haudattaviksi. Montako menehtynyttä jäi kentälle, mukaan lukien he, joiden ruumis tuhoutui vaikkapa täysosumissa tai tulipaloissa. Paljonko menehtyneiden joukossa on haavoittumisen vuoksi sairaaloissa kuolleita, montako katosi ja julistettiin sodassa kadonneina myöhemmin oikeusistuimissa kuolleiksi. Lisäksi tiedostosta voidaan selvittää sotavankeudessa joko Neuvostoliitossa tai saksalaisten vankina Norjassa kuolleet sekä sodassa saamiinsa tauteihin tai tapaturmaisesti kuolleet.

Peruskorteilta tietokantaan aineisto saatiin pääosin vihdoinkin vuosien 1990-1991 aikana. Muistojulkaisusta oli jo vuosia aikaisemmin luovuttu ja tiedoston tehtäväksi tuli toimia tietovarastona, johon edelleenkin kerättäisiin puuttuvia tietoja, korjattaisiin virheelliseksi havaittuja sekä turvattaisiin tietojen säilyminen ja niiden saatavuus Kansallisarkistossa.

Suomen sodissa 1939 – 1945 menehtyneiden tiedostossa on kaikkiaan lähes 95 000 henkilön tiedot.

Kävijöitä kaatuneiden sivustolla on ollut 13.10.2005 mennessä 479 605 ja suoritettuja hakuja jo yli 3 800 937. Tietokanta on arkistolaitoksen kotisivulla

<http://kronos.narc.fi/menehtyneet>

Sivustojen yhteydessä on käytettävissä hakuohjeet.

Suomen Sotaveteraaniliitto ja rahoitusvastuussa keskeisenä ollut Kaatuneiden Muistosäätiö lahjoittivat siihenastiset tiedostotyön tulokset korvauksetta Puolustusvoimille 1.1.1992 ja tiedoston sijoituspaikaksi tuli Sota-arkisto. Syyskuussa vuonna 2000 tieto-

jen saatavuutta päätettiin lisätä suomalla mahdollisuus kaikille asiasta kiinnostuneille tutustua internetin välityksellä tietovarastoon, joka Suomen sodissa menehtyneistä oli kerätty vuoden 1997 loppuun mennessä.

Asiakkaat voivat lähettää korjaus- ja täydennyspyyntöjä joko kirjeitse korjauslomakkeella tai sähköpostin välityksellä.